

Het vertaalwoordenboek gemakkelijker gemaakt

Voorstellen voor een andere ordening

Hoewel vertalen in een vreemde taal niet door iedereen gewaardeerd wordt als middel om die taal te leren, is het toch voor de meeste leeders van zo'n vreemde taal onmogelijk om het vertaalwoordenboek nooit te openen. Menigeen zal daarom vaak even snel naar bijvoorbeeld een Nederlands/Engels-woordenboek grijpen. Met alle gevolgen van dien, want dat vergroot vaak de problemen alleen maar.

Als ik bijvoorbeeld de zinsnede *amputations on the seabed* tegenkom, dan is het na enig nadenken duidelijk dat de schrijver in het Wolters' Handwoordenboek Nederlands-Engels van Ten Bruggencate (voortaan: TB) het woord *afzetting* opgezocht heeft, en toen klakkeloos de eerste de beste vertaling heeft neergekalkt, zonder te letten op de afkorting *med* die hem had kunnen waarschuwen. In dit (waar gebeurde) geval kan men nog de gebruiker de schuld geven, maar het is tevens een aanwijzing dat afkortingen als *med* snel over het hoofd gezien worden. De schuld ligt evenwel veel meer bij het woordenboek indien de keuze tussen verschillende betekenissen van een Nederlands woord niet, of niet afdoende, gestuurd wordt. Zo is de weergave van *onderzoek* - afhankelijk van de betekenis - in het Engels o.a. *examination, inquiry, investigation, research, study, survey, etc.*, maar noch TB noch het kleine *Van Dale Handwoordenboek Nederlands-Engels* (voortaan VD) geven hierbij voldoende steun. In een dergelijk geval worden fouten als *scientific investigation* voor (een) *wetenschappelijk onderzoek* of ook *a scientific research* (er mag geen onbepaald lidwoord gebruikt worden voor *research*) veel begrijpelijker.

De vraag is nu wat hieraan gedaan kan worden. Het (vertaal)woordenboek mag uiteraard niet de schuld krijgen van alle gemaakte fouten. Anderzijds moet het mogelijk zijn de informatie zo aan te bieden dat fouten als bovenstaande gemakkelijker vermeden kunnen worden. Ik zal verderop proberen concreet aan te geven hoe dat kan. Ik wil nu alvast stellen dat woordenboekmakers meer aan moeten sluiten bij de indrukwekkende subtiele kennis van de eigen taal die de gebruiker wel degelijk heeft, en die hij gebruikt om uit de verschillende betekenissen van woorden juist de goede te kiezen ter vertaling. Taalgebruikers zijn geen lexicografen. Maar ze bezitten wel veel kennis van de feiten die lexicografen (horen te) beschrijven. Het is de kunst die te activeren.

Korte analyse van VD en TB

In deze paragraaf zal ik kort schetsen hoe deze twee Nederlands-Engelse vertaalwoordenboeken de gebruiker sturen bij het kiezen tussen vertaalalternatieven. Ik zal daarbij het werkwoord *innemen* gebruiken, dat bij TB zes betekenissen heeft en bij VD acht. De bij TB gebruikte methoden zijn o.a. het geven van een synoniem of definitie van *innemen*. Sommige definities worden dan nog gesteund door een contextaanduiding in de doeltaal: zo wordt het synoniem 'gebruiken' = *take* gevolgd door [*medicine, a powder*]. Er worden ook contextaanduiders gebruikt in de brontaal, zoals (*ve schip*). Ook een combinatie van brontaalcontext én doeltaalcontext komt voor, bijv. *de riemen innemen: ship (of: boat) the oars*, waar dus zowel *riemen* als *oars* gegeven wordt. Idioom, tenslotte, vindt men onder een van de betekenisnummers.

VD onderscheidt dus acht betekenissen. Het meest opvallende organisatorische verschil met TB is het 'vertaalprofiel': de acht betekenissen worden eerst zonder enige context gepresenteerd en vertaald. Daarna, na het 'dropje' (♦), komen systematisch de vertalingen in context, door middel van het zogenaamde cijfer-punt-cijfersysteem, aan bod (zie Van der Meer 1995). In dit systeem wordt een stevig beroep op het grammaticale analysevermogen van de gebruiker gedaan: hij moet na het dropje niet alleen kijken naar het betekenisnummer, maar ook negen verschillende *grammaticale* contexten kunnen onderscheiden: zeker geen gemakkelijke opgave! Het 'systeem' van VD wordt zonder uitzondering bij elk woord toegepast, terwijl TB geen overal gelijk toegepast vast systeem heeft (waarmee overigens niet is gezegd dat TB onsystematisch is).

Toegankelijkheid

We kunnen nu enkele conclusies trekken. Het is wel duidelijk dat VD, veel meer dan TB, een beroep doet op taaltheoretisch en taalanalytisch inzicht dat de gebruiker normaliter niet kan waarmaken. Naar mijn op ervaring gebaseerde overtuiging is de meest concrete informatie bijna altijd de beste, namelijk dié informatie die gebruik maakt van de concrete context van een woord, en niet context in termen van grammaticale categorieën. Ook betekenisomschrijvingen vinden de gebruikers vaak moeilijk te vatten, al zijn synoniemen waarschijnlijk iets gemakkelijker te hanteren. Goede synoniemen zijn evenwel vaak niet voorhanden. Een vertaalwoordenboek dient gebruik te maken van wat de gebruiker wél kan, en dat is niet gering: het feilloos goed gebruiken van semantisch zeer complexe woorden in een concrete context.

Verder dient beseft te worden dat een gewone gebruiker bijna altijd naar het woordenboek grijpt voor één bepaald probleem per keer, dat hij snel opgelost wil zien. Als hij daarom een Engelse vertaling nodig heeft van de uitdrukking *iemand tegen zich innemen*, dan wil hij liever niet eerst gedwongen worden tot een analyse van *innemen* die tot een bepaalde grammaticale code en een betekenisnummer en dan tot de gezochte uitdrukking leidt (zoals in VD). Ook de eenvoudiger TB vereist een bewuste betekenisanalyse. Ik pleit er daarom voor om in zulke gevallen de vertalingen meer direct toegankelijk te maken, en wel door veel meer *alfabetisch* te werk te gaan binnen de lemmata, en de keuze tussen verschillende te vertalen betekenissen te sturen door middel van concrete contexten en niet met behulp van meer abstracte semantische definities en grammaticale contexten. Ik beseft ten volle dat binnen een lemma niet *alles* in een alfabetische volgorde gebracht kan worden, maar ik zal in de volgende paragraaf laten zien dat zoiets veel meer kan dan gebruikelijk is. Ik zal dit doen aan de hand van het reeds genoemde woord *innemen*, en verder respectievelijk een zelfstandig naamwoord (*kaart*) en een bijvoeglijk naamwoord (*kaal*). De volgende lemmata zijn gedeeltelijk gebaseerd op TB en VD, maar de opzet is volledig anders.

Een andere opzet

Het werkwoord *innemen* kan vrij volledig op alfabetische wijze worden behandeld, en wel door de contextaanduiders te alfabetiseren. Nu kunnen sommige contexten enigszins arbitrair gekozen zijn (moet men bijvoorbeeld alfabetiseren op *plaats* of *ruimte* bij *plaats/ruimte innemen*?), maar de volgorde van de betekenissen in VD en TB was toch al arbitrair voor de gebruiker, dus slechter wordt het lemma in elk geval niet. Het zou eruit kunnen zien als in voorbeeld 1. Na voorbeeld 1 doe ik voorstellen voor de alfabetische behandeling van *kaart* (voorbeeld 2) en *kaal* (voorbeeld 3).

INNEMEN (ww)

brandstof = : *fuel*; (benzine, ook) *fill up*
 een fort = : *take, reduce a fortress*
 een jurk = : *take in a dress*
 kaartjes = : *collect tickets*
 kolen = : *(take in) coal, bunker*
 lading (v.e. schip) = : *take in, load cargo*
 medicijnen etc. = : (tegen) *take medicines (for)*
 plaats, ruimte etc. = : *take up, occupy room*;
 zijn plaats = : *take one's seat*;
 een belangrijke plaats = (in de geschiedenis) *innemen*:
feature conspicuously
 de riemen = : *ship, boat the oars*
 een stad = : *take, capture a city*
 het standpunt = (dat): *take the position, view (that)*
 iemand tegen zich = : *antagonise a p., prejudice a p. against one*
 iemand voor zich = : *win someone's sympathy*
 water = : *(take in) water*
 zeilen = : *furl*

voorbeeld 1

KAART (zn)

- ◆ als briefkaart, etc.: *card*
- ◆ als kredietkaart: *card*
- ◆ als landkaart, plattegrond: *map*
- ◆ als menu, spijkskaart: *menu*
- ◆ als kaart met gegevens van patient: *chart*
- ◆ als speelkaart: *card*; als kaarten van één speler: *hand*
- ◆ als toegangkaart(je), treinkaart(je): *ticket*; zie ook kaartje
- ◆ als weer- of zeekaart: *chart*

In uitdrukkingen:

in = brengen: *map*, (van zee): *chart*;

(nog) niet in = gebracht: *uncharted*

op = brengen (van gegevens): *card-index (data)*

dat is doorgestoken = : *it is a stitch-up, frame-up*

de gele = (krijgen): *(be shown) the yellow card*

de =en zijn geschud: *the die is cast*

goede =en hebben: *have a strong hand*

dat is geen haalbare = : *that is not a viable proposition, that is not practicable, workable*;

is dat een haalbare = ? : *is that a workable (realistic) proposition?*

iemand in de = kijken: *see through (be wise to) someone*

zich in de = laten kijken: *show one's hand (cards), give oneself away*

zich niet in de = laten kijken: *play (keep, hold) one's cards close to one's chest*

iemand de = leggen: *tell the cards for a p., tell a p's fortune by the cards, read someone's cards*

zijn =en op tafel leggen: *put (lay, place) all one's cards on the table, show (reveal) one's hand*

zoals de =en nu liggen...: *as things are now...*

open = spelen: *put (lay, place) all one's card on the table, show (reveal) one's hand*

de rode = (krijgen): *(be shown) the red card*

slechte =en hebben: *have a poor hand*

= spelen: *play cards*

iemand in de = spelen: *play into a p.'s hands*

van de = zijn: *be upset*

een stad etc. van de = vegen: *wipe a city etc. off the map, obliterate a city*

zijn =en op iets zetten: *try to accomplish, achieve something*

alles op één = zetten: *put all one's eggs in one basket, stake everything on one throw*

voorbeeld 2

KAAL (bn)

- ◆ autoband etc.: *bald [tyre]*
- ◆ boom, landschap, kamer, muur, meubilair, vloer etc.: *bare [tree, landscape, room, wall, furniture, floor]*
- ◆ heuvels en gebouwen, enigszins onaangenaam kaal, ook: *stark [hills, buildings]*
- ◆ hoofd: *bald [head]*
 hij heeft een = hoofd (ook): *he is bald-headed*
- ◆ kleren, vloerkleed, sofa etc.: *threadbare [clothes, carpet, sofa]*
- ◆ muur, ook: *unadorned [wall]*
- ◆ rotsen: *barren [rocks]*
- ◆ vloer, ook: *uncarpeted [floor]*
- ◆ vogel: *unfledged [bird]*

In uitdrukkingen:

er = van afkomen: *come away empty-handed*

zo = als een biljartbal, knikker: *as bald as a coot (an egg)*

de = e huur: *the basic rent*

= e kak: *la-di-da behaviour*

een = e knikker: *a bald pate*

zo = als een luis: *as poor as a church mouse*

een = e neet: *a penniless wretch*

iemand = plukken: *fleece someone, squeeze someone dry, bleed a person white*

= vreten: *eat bare, crop short*; (van rupsen) bomen = vreten: *strip trees*

voorbeeld 3

De oplettende lezer zal gemerkt hebben dat de behandeling van *innemen* (voorbeeld 1) verschilt van *kaart* (voorbeeld 2) en *kaal* (voorbeeld 3) doordat bij de laatste twee het lemma is opgedeeld in twee delen: een soort 'vertaalprofiel', met daarna de vertalingen in context. Een groot verschil met het vertaalprofiel van VD is echter dat de keuze hier veel concreter gemaakt is, en wel door in de layout opvallende verbijzonderingen (hier in klein vet kapitaal) zoals *toegangskaat* voor één van de betekenissen van *kaart*, en door middel van contextaanduiders als *hoofd* voor een van de betekenissen van *kaal*. Of inderdaad alle werkwoorden behandeld kunnen worden als *innemen*, en alle bijvoeglijke en zelfstandige naamwoorden als *kaal* en *kaart*, zou duidelijk moeten worden uit een groter aantal proeven, maar het lijkt me nu reeds duidelijk dat met de gevolgde methode (nl. plaatsing in context en/of verbijzondering zoals hierboven aangegeven), en wel alfabetisch, goede resultaten behaald kunnen worden.

Nu kan men tegenwerpen dat 'alfabetisch' nog niet betekent dat de zoekprocedure volledig eenduidig is geworden, aangezien de gealfabetiseerde woorden niet allemaal voorspelbaar zijn, vooral niet in het 'vertaalprofiel'. Zo is in het profiel van *kaal* de keuze van de gealfabetiseerde woorden enigszins onvoorspelbaar. Toch kan met slim gekozen sleutelwoorden hier veel zoekwerk voorkomen worden. Naar mijn stellige overtuiging is een presentatie als bovenstaande efficiënter dan die in TB en VD. Ook al bedenkt

men nog zulke mooie systemen (VD), de meeste gebruikers zullen veelal vol goede moed met het vingertje de lemmata vanaf het begin doorlopen totdat zij op iets bruikbaar stuiten. In mijn voorstel gebeurt dat ook, maar het vingertje volgt dan een veel duidelijker pad (grotendeels het alfabetische), en men hoeft geen bewuste abstracte, semantische en grammaticale analyses te plegen. Men hoeft slechts te doen wat men elke dag talloze malen doet: woorden plaatsen en interpreteren in context, of (in het geval van *kaart* als *treinkaartje*) woorden verbijzonderen. Op een dergelijke manier wordt er ook geanalyseerd, maar dan op een meer natuurlijke wijze: de gebruiker analyseert als normale taalgebruiker, en hoeft niet een klein beetje een lexicograaf of taalkundige te worden.

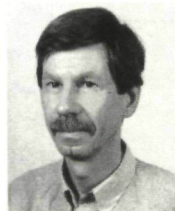
Natuurlijke leerprocessen

De lexicografie heeft de laatste tijd grote vorderingen gemaakt, daarbij niet in de laatste plaats geholpen door pijlsnelle ontwikkelingen op het gebied van de computermogelijkheden. Het gevaar is daardoor niet denkbeeldig dat de steeds knappere lexicografen uit het oog verliezen dat hun producten niet primair bedoeld zijn als demonstratie van hun knapheid. De vele fouten die gemaakt worden bij het gebruik van (actieve) vertaalwoordenboeken kan men zeker niet uitsluitend toeschrijven aan onintelligent gedrag van de doelgroep. Die doelgroep bestaat uit personen die hun eigen taal veelal zeer intelligent kunnen gebruiken, en het is juist die intelligentie die aangeboord moet en kan worden in vertaalwoordenboeken. De knapheid van lexicografen, en de fantastische mogelijkheden die de computer biedt, dienen verscholen te zitten *achter* een presentatie die aansluit bij *hoe de taalgebruiker taal gebruikt en leert*. Dat houdt in dat bij het leren gebruiken van een vreemde taal – op zich een enigszins onnatuurlijk proces als het via een woordenboek gaat – toch zo veel mogelijk gebruik gemaakt moet worden van meer natuurlijke leerprocessen, dat wil zeggen via concrete en natuurlijke contexten en voorbeelden. En dus zo weinig mogelijk met behulp van betekenisdefinities en grammaticale terminologie. Worden boeken, zo opgezet, zouden dan een effectieve aanvulling zijn op andere natuurlijke lesmethoden, en niet langer een reeks valkuilen waar men toch niet omheen kan.

Literatuur

- Bruggencate, K. ten, *Wolters' Handwoordenboek Nederlands-Engels*, 20e druk, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1994.
- Hannay, M., *Van Dale Handwoordenboek Nederlands-Engels*, Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 1994.
- Meer, G. van der, Twee handwoordenboeken Nederlands-Engels. Een vergelijking, in: *Trefwoord*, 10 december 1995, 119-132.

Geart van der Meer

aan de Vakgroep Fries te Groningen. Publiceerde veelvuldig over syntaxis, morfologie en fonologie van zowel het Engels als het Fries. Heeft zich de laatste jaren in toenemende mate verdiept in de problema-

Studeerde Engels aan de Universiteit van Groningen, waar hij van 1970 tot 1985 en van 1990 tot heden werkte bij de Vakgroep Engels. Was in de jaren 1985-1990 verbonden

an de Vakgroep Fries te Groningen. Publiceerde veelvuldig over syntaxis, morfologie en fonologie van zowel het Engels als het Fries. Heeft zich de laatste jaren in toenemende mate verdiept in de problema-

Studeerde Engels aan de Universiteit van Groningen, waar hij van 1970 tot 1985 en van 1990 tot heden werkte bij de Vakgroep Engels. Was in de jaren 1985-1990 verbonden

an de Vakgroep Fries te Groningen. Publiceerde veelvuldig over syntaxis, morfologie en fonologie van zowel het Engels als het Fries. Heeft zich de laatste jaren in toenemende mate verdiept in de problema-